

Românii și mirajul Italiei

Mariana FLAIȘER

Asupra culturii române în general și asupra limbii române în particular s-au exercitat de-a lungul secolelor diferite influențe. Fie că interacțiunile culturale și lingvistice au caracterizat epoci istorice îndepărtate, fie că sunt de dată recentă, acestea nu au alterat în profunzime structura romanică a culturii naționale și „esența latină a limbii noastre”¹.

Astfel, fascinația pe care cultura italiană a exercitat-o asupra românilor se remarcă mai ales în domeniul artelor frumoase și, firește, al limbii române. În domeniul *literaturii*, românii au cunoscut operele marilor scriitori italieni: Dante, Boccaccio, Petrarca, Ariosto, T. Tasso, Alfieri, Leopardi, Carducci, Manzoni, C. Goldoni etc. Traducând din lirica, proza sau teatrul italian, Gh. Asachi, Aristia, I. H. Rădulescu, D. Zamfirescu, T. Cipariu, G. Coșbuc, Nicolae Țincu și alții au înlesnit românilor cunoașterea valorilor literaturii italiene.

În domeniul artelor frumoase, în pictură, arhitectură sau muzică se remarcă, de asemenea, înrâurirea artelor italiene. De altfel, un rol însemnat în încurajarea artelor la noi l-au avut scriitorii, oamenii de cultură ai secolului al XIX-lea care s-au format la școli italiene, au călătorit în Italia și au cunoscut îndeaproape capodoperele Renașterii italiene și muzica de operă italiană. Gh. Asachi, N. Bălcescu, V. Alecsandri, I.H. Rădulescu, N. Filimon, mai târziu N. Iorga și alții atrași de mirajul² italian al locurilor, al artelor, al istoriei au scris pagini memorabile de „însemnări de călătorie”³ sau au folosit motive, legende, note drept sursă de inspirație pentru operele lor literare⁴.

Referindu-ne la influența pe care artele italiene au exercitat-o în cultura română, trebuie menționat că, în special în domeniul muzicii, aceasta a fost în mod constant predominantă. Astfel, datorită lui Gh. Asachi, la Iași a fost înființat în 1836

¹ Avram, Sala 2001: 18.

² Alegerea termenului „miraj” în titlul comentariului nostru, nu este întâmplătoare. Definit drept 1. fenomen optic produs prin refracția treptată a luminii în straturi de aer cu densități diferite, datorită căruia în unele regiuni apar la orizont imagini răsturnate ale unor părți din natură, ale unor lucruri îndepărtate, ca și cum s-ar reflecta într-o apă; 2. farmec, atracție irezistibilă (după DEX 1975: s.v.), termenul *miraj* caracterizează, credem, în mod convingător atât starea de uimire, admirație în fața unor fenomene culturale de o mare frumusețe, cât și încercarea de recompunere a altor imagini, originale, reflectate prin jocul oglinzilor spiritualității românești.

³ Însemnări de călătorie în Italia au scris V. Alecsandri, *Jurnal de călătorie în Italia*, 1862-1863 (vezi Alecsandri 1964: 214-215); N. Filimon, *Trei luni în străinătate, Împresiuni și memorii de călătorie, Excursii în Germania Meridională, Nuvele* (vezi Filimon 1984 și Filimon 1978), N. Iorga, *Din străinătate, Italia* (vezi Iorga 1972: 139-194) etc.

⁴ Vasile Alecsandri (*Buchetiera de la Florența*), la fel ca și Nicolae Filimon (*Mateo Cipriani, nuvela florentină*), își plasează acțiunea unor scrieri literare în Italia, la Florența.

Conservatorul filarmonic – dramatic, iar în 1838 se cânta „pentru prima dată în limba română, în capitala Moldovei, opera italiană *Norma* de V. Bellini”⁵. Nicolae Filimon cunoștea, de asemenea, foarte bine opera italiană. El traduce cu I. G. Valentineanu libretul operei *Nobucodonosor* de G. Verdi. Muzicologii care au studiat atent activitatea lui N. Filimon sunt de părere că acesta a fost în primul rând muzician de profesie, a studiat teoria muzicii și a fost instrumentist (flautist) în orchestra operei italiene din București, „autentic ctitor al criticii noastre muzicale”⁶. La Al. Odobescu și la Iacob Negruzzi există pagini literare în care se remarcă aceeași admirație față de muzica de operă italiană⁷.

În cadrul raporturilor româno-italiene care au avut o importanță considerabilă pentru cultura și limba română se pot delimita două aspecte. Pe de o parte, există contacte indirecte, cele culturale, care au facilitat împrumutul de termeni neologici italieni. Pe de altă parte, o clasă de termeni de proveniență italiană se află în textura vocabularului limbii române literare ca urmare a contactelor directe între vorbitorii celor două limbi, între lucrătorii români și cei italieni, încă din secolul al XIX-lea până astăzi.

Influența italiană în limba română are în inventarul lexicului actual o pondere nu foarte importantă, cu toate că în evoluția limbii literare spre modernitate au existat momente în istoria acestui proces în care orientarea spre sursa limbii italiene a fost mai intensă. Astfel, lingviștii români apreciază că deși împrumuturi din italiană se pot afla în scrierile vechi ale culturii române, „cărturarii Școlii Ardelene sunt cei care s-au orientat conștient spre Italia, patria de origine a românilor, și spre limba italiană ca model de limbă modernă.”⁸

Dacă ne referim la termenii de proveniență italiană intrați în limba română pe calea culturii, trebuie să subliniem italianismele din terminologia muzicii. La N. Filimon, Enrico Mezetti și alții din secolul al XIX-lea, în scrierile muzicale din tot secolul al XX-lea până în prezent, italianismele care au stat de *internaționalisme* sunt o caracteristică a limbajului muzical. Păstrându-și nealterat corpul fonetic, cuvintele italiene sunt folosite în terminologia muzicală pentru a numi tempoul, mișcarea, nuanțele de expresie, instrumentele muzicale, genuri și forme muzicale, cântăreți și instrumentiști. Termenii italieni muzicali circulă în limbajul muzicii de pretutindeni și, prin urmare, sunt *internaționalisme*: *tenor*, *primadonă*, *soprană*, *mezzosoprană*, *bariton*, *bas*, *muzicant* (it., germ.), *bas*, *muzicant* (it. germ); „voce semirăgușită (*voce velata*), *impreciziunea de ataco*”⁹, *viola de braccio*, *viola de gamba*, *viola d’amore*¹⁰, *intermezzo*, *à capella*, *aria*, *ricercar*¹¹ etc.

⁵ După *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, Editura Academiei, București, 1979, p. 56-57.

⁶ Cosma 1966: 45.

⁷ În *Pseudocynegeticos* de Al. Odobescu există un capitol consacrat muzicii de vânătoare, *Cum se pricepeau să cânte la vânătoare Rossini și Haynd*, iar Iacob Negruzzi a fost de asemenea, un pasionat al muzicii de operă, nelipsit de la spectacolele de operă (Donizetti, Rossini, Bellini etc) în perioada berlineză – 1861-1863 (*apud* Dumitrescu Bușulenga, Sava 1994: 63).

⁸ Oprea 1996: 270 îl citează pe Marin Z. Mocanu referitor la periodizarea împrumuturilor italiene în limba română.

⁹ Filimon 1978: 23, 359.

¹⁰ Giuleanu 1986.

¹¹ Bughici 1974: s.v.

Și în interiorul terminologiei picturii, *italienismele* sau termenii neologici de proveniență italiană se întâlnesc frecvent: pictura *al fresco*, *à secco*, *alla prima*, *intonacio*, *stampă*, *penel*, *sfumatto*¹² etc. Mulți dintre termenii neologici de proveniență franceză din terminologia românească a picturii sunt la origine termeni italieni: guașă (*guasse*), profil (*proffilo*), desen (*designo*), paștișă (*pastici*)¹³ etc.

Dacă termenii nemenționați sunt italianisme pătrunse în limba română pe calea culturii, alți termeni de origine italiană au intrat în limba română ca urmare a unui contact direct între lucrătorii români și cei italieni. Un prim moment al acestor contacte directe, este cel a prezenței profesorilor, medicilor, ajutorilor de gerah, spițerilor în Principate¹⁴.

În scrierile secolului al XIX-lea la scriitori menționați, dar și anterior, întâlnim numeroase nume de lucrători, nume de origine italiană, ca de exemplu: *cavallier* (it., rus.), Anton Fegherman *spițer*¹⁵, *giovanul*, adică al doilea gerah, rânduitorul *spițer* (Caproșu 2004: 549), *comediant*¹⁶ (germ., it.), *capelan*, *navigator* (fr., it.) etc.

În limba română actuală circulă neologisme italiene, italianisme sau derivate românești care au la bază cuvinte italiene, ca de exemplu: *model*, *impresar(ă)*, *impiegat*, *picolo*, *picoliță*, *pizer*, *pizzar*, *pizară*, *paparazzi* etc. Termenul *impiegat* are sensul de lucrător la gară (*impiegat de mișcare*), „cel care organizează și controlează mișcarea trenurilor, sau de funcționar de stat de grad inferior”¹⁷. De exemplu, în romanul *Prințul* al lui T.T. Braniște, este vorba de *un impiegat de mișcare*, în timp ce în scrisorile lui I. Ghica, unde autorul notează „amândoi *impiegați* ai consulatului rusesc”¹⁸, contextul nu lasă loc echivocului în ceea ce privește termenul *impiegat*.

Prin urmare, atunci când termenul este fără determinanți, contextul este cel care lămurește pe deplin sensul cuvântului, „în vocabularul reprezentativ, Marius Sala apreciază că procentul cuvintelor împrumutate din italiană este de 0,58%, printre exemple aflându-se termeni ca: *inginer*, *locotenent*, *maestru*...”¹⁹. Pentru *maestro* în literatura română există un frumos poem²⁰ în care este ironizată vanitatea specialistului, a lucrătorului la auzul acestui cuvânt. Astăzi, *maestro* sau *maestre* se spune, în general, *muzicienilor*, *pictorilor*, *criticilor de artă*, dar se aude și în mediul

¹² Șușală, Bărbulescu 1980: s.v.

¹³ Brunot 1966: 691-699.

¹⁴ N. Iorga menționează că italianul „Antonie Epis învăța pe copii lui Nicolae Mavrocordat, iar abatele Bancini era profesor al beizadelor lui Al. Ipsilanti” etc. (Iorga 1992: 140).

¹⁵ Caproșu 2004: p. 116.

¹⁶ Șincai 1967: CLXV. O lucrare despre *Italianisme la Gh. Șincai* a scris Richard Walter, în „Studii și cercetări științifice” Iași, XVI, 1963, fasc. 2, p. 283-288.

¹⁷ După DEX 1975: s.v.

¹⁸ Ghica 1967: 63.

¹⁹ Avram, Sala 2001: 99.

²⁰ Poemul se intitulează *Balada maestrilor* și aparține lui T. Arghezi. Oferim spre exemplificare câteva versuri: „...*Advocați și doftori și adeseori/ Cântăreți și pictori, dascăli și actori/ [...] Când vorbeau pe scară-n uși ori pe ferestre/ Domnii, mușterii își ziceau «maestre» [...] Cei chemați cu vorba care i se spune/ Înfloresc în sine-ndată. Ce minune?! Cum le zici «maestre» în ce-aveai de spus/ Gâtul li se-nalță de trei ori mai sus/ Omul e mai ager, mai vioi, mai sprinten/ Ca un roib agale, îndemnat de pinten./ Și Păcală-și zice: «vorba asta scurtă/ E ca mângâierea porcului pe burtă»” (Arghezi 1963: 40-41).*

lăutăresc, muzicanții, lăutarii, fiind adesea numiți „maestre”. Prin urmare, folosirea în exces, și pentru oricine, a termenului *maestro* a făcut ca acesta să se devalorizeze.

În timp ce neologismul de origine italiană *maestro* este utilizat sau ar trebui utilizat pentru artiști talentați de o valoare incontestabilă, termenul *maistru* care vine din germană, numește tehnicianul, meșterul dintr-un anumit domeniu. În secolul al XIX-lea diferența dintre *maestru* și *maistru* era ca și inexistentă. Ca dovadă exemplele următoare: capelu *maestru*²¹ *maestri* germani (202 FN), adică *maestro*; dar și *mecanicu, maestru mașinistu* (Bujoreanu 1873: 1263), *distilator maestru* (Bujoreanu 1873: 1270), *maestru* cu prăvălie (Bujoreanu 1873: 1923) adică *meister, meșter, meșteșugar*. O variantă fonetică a neologismului german *meister* este termenul *maistor, maistor giuvaergiu*, cu sensul de *meșter*.

Cu privire la termenii românești derivați de la cuvinte italiene ca *picolo, pizza* etc. aceștia se află în plin proces de acomodare ca dovadă diferitele variante fonetice și formele de plural ale substantivelor *picolo, picoli, picolițe*²², *pizzer, pizzar, pițară, pițer, pizzară*²³ etc.

Plecând de la interferențele culturale româno-italiene, de la influența limbii italiene asupra limbii române un alt capitol care trebuie menționat este cel a comentariilor și studiilor lingvistice care pun în evidență înrudirea celor două idiomuri, asemănările, diferențierile, stratificarea împrumuturilor din limba italiană, în funcție de circulația în timp sau zonală.

Trebuie menționat, în primul rând, studiul lui I. H. Rădulescu, *Paralelismul între limba română și cea italiană* 1840-1842. H. Rădulescu compară 1300 de cuvinte românești cu corespondentele italienești clasificându-le pe domenii „încercând a evidenția caracterul romanic al limbii române”²⁴. Și Timotei Cipariu în studiile de limbă română, amintind că în procesul dezvoltării acesteia nu au existat poeți de inspirație divină ca Dante, Boccaccio care să fi ajutat la mlădirea și sporirea expresivității literare, observă că „adaptarea neologismelor urmează mai îndeaproape modelul latinesc și italian”²⁵.

Neologismul italian în limba română deși nu deține o pondere prea mare în ansamblul vocabularului românei literare, este o componentă lexicală importantă a limbii române care se explică prin unele afinități culturale sau realități socio-economice.

Mai trebuie precizat că astăzi, în urma masivei imigrații a românilor în Italia, în căutarea unui loc de muncă, problema influenței limbii italiene asupra limbii române trebuie reconsiderată. Conviețuirea celor două popoare are ca o primă consecință a bilingvismului, pe o durată de timp variabilă, modificarea accentului românesc sub presiunea modelului de accentuare italian. Mai târziu, rămâne de văzut cât de adânci vor fi schimbările la nivelul vocabularului la românii care vor reveni acasă.

²¹ Bujoreanu 1873: 1724.

²² „România Liberă”, 2007, 16 iulie p. 12

²³ „România Liberă”, 8 mai 2008, p. 56

²⁴ Frish 1995: 86-87.

²⁵ După Pamfil 2009: 200.

Bibliografie

- Alecsandri 1964: Vasile Alecsandri, *Scrisori. Însemnări*, București, Editura pentru Literatură.
- Arghezi 1963: Tudor Arghezi, *Scrieri*, vol. 4, București, Editura pentru Literatură.
- Avram, Sala 2001: Avram Mioara, Sala Marius, *Faceți cunoștință cu limba română*, Cluj, Editura Echinocțiu.
- Brunot 1966: Ferdinand Brunot, *Histoire de la langue française des origines à nos jours*, Tome VI, première partie, Paris, Librairie Armand Colin.
- Bughici 1974: D. Bughici, *Dicționar de genuri și forme muzicale*, București, Editura Muzicală.
- Bujoreanu 1873: I. M. Bujoreanu, *Collecțiune de legiuirile României vechi și noi care s-au promulgat până la finele anului 1870*, București, Noua Tipografie a Laboratorilor Români.
- Dumitrescu Bușulenga, Sava 1994: Zoe Dumitrescu Bușulenga, Iosif Sava, *Muzica și literatura*, București, Editura Cartea Românească.
- Caproșu 2004: Ioan Caproșu, *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. IV, Iași, Editura „Dosoftei”.
- Cosma 1966: V. Cosma, *Nicolae Filimon, critic muzical și filolog*, București Editura Muzicală.
- DEX 1975: *Dicționar explicativ al limbii române*, București, Editura Academiei.
- Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, Editura Academiei, 1979.
- Filimon 1984: Nicolae Filimon, *Escursiuni în Germania Meridională. Nuvele*, București, Editura Minerva.
- Filimon 1978: Nicolae Filimon, *Opere*, vol. II, București, Editura Minerva.
- Frish 1995: Helmuth Frish, *Relațiile dintre lingvistica română și cea europeană*, București, Editura Saeculum.
- Ghica 1967: I. Ghica, *Scrisori către Vasile Alecsandri*, București, Editura pentru Literatură
- Giuleanu 1986: Victor Giuleanu, *Tratat de teoria muzicii*, București, Editura Muzicală.
- Iorga 1972: Nicolae Iorga, *Peisagii*, Cluj, Editura Dacia.
- Iorga 1992: Nicolae Iorga, *Istoria românilor în chipuri și icoane*, București, Editura Humanitas.
- Oprea 1996: Ioan Oprea, *Terminologia filozofică românească*, București, Editura Științifică.
- Pamfil 2009: Carmen-Gabriela Pamfil, *Timotei Cipariu – lingvist și filolog*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”.
- „România Liberă”, 16 iulie 2007, 8 mai 2008
- Șincai 1967: Gh. Șincai, *Hronica românilor*, București, Editura pentru Literatură.
- Șușală, Bărbulescu 1980: Ion N. Șușală, Ovidiu Bărbulescu, *Dicționar de artă. Termeni de atelier*, București, Editura Sigma.

The Romanians and Italy's Mirage

The Italian neologism in Romanian, although it does not occupy a significant percentage in the vocabulary of the literary Romanian language, remains an important lexical component of Romanian, due to the cultural interests and socio-economic realities. Moreover, because of the recent and massive immigration of Romanians to Italy looking for a place to work, the influence of Italian on Romanian must be reconsidered. The first consequence of these two nations living together is the bilingualism within a changeable period of time; following the modification of the Romanian accent under the influence of the Italian accent. In the future, it remains to be appreciated how deep the lexical changes will be on Romanians who come back home.

*Universitatea de Medicină și Farmacie „Gr. T. Popa”
IAȘI, ROMÂNIA*